

SOLIQ MA'MURCHILIGI METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

PhD Nasrulloev Hayotjon

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
"O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy
asoslari va muammolari" ilmiy-tadqiqot markazi*

ORCID: 0009-0008-0394-5946

hayot.nasrullaev@gmail.com

Annotatsiya. Barqaror iqtisodiy o'sishga erishishda sun'iy intellekt tizimlarini qo'llash metodologiyasi zamonaviy raqamli iqtisodiyotning ajralmas qismi hisoblanadi. Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy jarayonlarga ta'siri, ularni boshqaruv, ishlab chiqarish, moliyaviy va soliq tizimlarida samarali joriy etish metodologik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish imkoniyatlari yoritilgan. Xorijiy mamlakatlar tajribasi hamda O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida SI tizimlarini tatbiq etishning afzalliklari va muammolari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari sun'iy intellektga asoslangan boshqaruv yondashuvlari barqaror iqtisodiy o'sish va samaradorlikni oshirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli iqtisodiyot, barqaror iqtisodiy o'sish, boshqaruv tizimi, avtomatlashtirish, samaradorlik, innovatsion texnologiyalar, raqobatbardoshlik.

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

PhD Насруллоев Хайотжон

Научно-исследовательский центр

*«Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана»
при Ташкентском государственном экономическом университете*

Аннотация. Методология использования систем искусственного интеллекта для достижения устойчивого экономического роста является неотъемлемой частью современной цифровой экономики. В статье анализируется влияние технологий искусственного интеллекта на экономические процессы, методологические основы их эффективного внедрения в управленческую, производственную, финансовую и налоговую системы. Также освещаются возможности рационального использования экономических ресурсов, повышения производительности труда и укрепления конкурентоспособности с помощью искусственного интеллекта. Проанализирован опыт зарубежных стран, преимущества и проблемы внедрения систем ИИ в условиях экономики Узбекистана. Результаты исследования показывают, что управленческие подходы, основанные на искусственном интеллекте, являются важным фактором достижения устойчивого экономического роста и повышения эффективности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая экономика, устойчивый экономический рост, система управления, автоматизация, эффективность, инновационные технологии, конкурентоспособность.

PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE METHODOLOGY OF TAX ADMINISTRATION

PhD Nasrulloev Hayotjon

Scientific Research Center "Scientific Foundations and Problems of the Development of the Economy of Uzbekistan" under Tashkent State University of Economics

Abstract. *The methodology for using artificial intelligence systems to achieve sustainable economic growth is an integral part of the modern digital economy. The article analyzes the impact of artificial intelligence technologies on economic processes, the methodological foundations for their effective implementation in management, production, financial and tax systems. It also highlights the possibilities of rational use of economic resources, increasing labor productivity and strengthening competitiveness with the help of artificial intelligence. The experience of foreign countries and the advantages and problems of implementing AI systems in the conditions of the economy of Uzbekistan are analyzed. The results of the study show that management approaches based on artificial intelligence are an important factor in achieving sustainable economic growth and increasing efficiency.*

Keywords: *artificial intelligence, digital economy, sustainable economic growth, management system, automation, efficiency, innovative technologies, competitiveness.*

Kirish.

Soliq ma'murchiligi davlatning soliq siyosati samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega mexanizmlar tizimidir. Ushbu tizimni takomillashtirish nafaqat soliq tushumlarining ko'payishiga, balki tadbirkorlik sub'ektlari uchun qulay fiskal muhit yaratishga ham xizmat qiladi. O'zbekistonda olib borilayotgan soliq islohotlari davrida soliq ma'murchiligini ilmiy asoslangan, axborot texnologiyalariga asoslangan va faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan metodologiya asosida yuritish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. So'nggi yillarda soliq ma'murchiligi sohasida raqamlashtirish jarayonlari jadallashdi. Xususan, "E-Soliq" va "MySoliq" platformalari orqali soliq to'lovchilar bilan elektron aloqa tizimi mustahkamlandi, hisobvara-q-fakturalarni elektron tarzda yuritish majburiy tartibga o'tkazildi va xavf asosida soliq tekshiruvlarini tanlash tizimi joriy etildi va QQS orqali qaytarish mexanizmlari avtomatlashtirildi. Bu kabi islohotlar soliq ma'murchiligini yaxshilashda muhim bosqichlar bo'lsa-da, metodologik yondashuv nuqtai nazaridan qator muammolar saqlanib qolmoqda.

Jumladan, ayrim soliq turlarining ma'muriy yuki hanuz yuqori bo'lib, soliq yukini teng va adolatli taqsimlashda kamchiliklar mavjud va soliqdan qochish sxemalari (biznesni bo'lib yuritish, yuridik shaxslar orqali faoliyatni yashirish) uchrab turibdi hamda soliq solish ob'ektining aniq hisobga olinishi yetarli darajada emas.

Adabiyotlar sharhi.

Raqamli texnologiyalarning davlat xizmatlarini yaxshilash va fuqarolar ishtirokini yaxshilash imkoniyatlarini o'rganadi. Shuningdek, davlat sektorida raqamli transformatsiyani osonlashtirishda tashkiliy va madaniy o'zgarishlarning ahamiyati muhokama qilinadi [1].

Raqamli ekotizim bo'yicha kengroq axborot tizimlari adabiyotlarida, xususan Diga & May (2016) ning maxsus sonida AKT eko-tizimini ijtimoiy rivojlanish va tengsizliklarni hal qilish vositasi sifatida o'rganigan ba'zi tadqiqotlar mavjud. Biroq, raqamli soliq xizmatlari kontekstida ushbu sohadagi tadqiqotlarning aksariyati texnologiyani qabul qilish soliq sohasidagi turli manfaatdor tomonlar, masalan, soliq xodimi, soliq to'lovchilar yoki soliq maslahatchilari. Zarur bo'lganda, ushbu modellar kengroq raqamli soliq ma'muriyati infratuzilmasining faqat kichik qismini o'z ichiga olgan phe - nomenalarni o'rganagan.

Kanaresning (2016) yagona maqolasidan tashqari Filippindagi soliq ma'muriyatini o'rganish uchun raqamli ekotizim yondashuvi, hozirgi tadqiqotlar ye - tax119 adabiyotiga yondashuvni aniq tushunish va tushunish qobiliyatiga ega emas bunday yondashuvni qabul qilish raqamli taksonlarni baholash mezonlari bo'yicha raqamli soliqqa tortish bo'yicha ilgari olib borilgan tadqiqotlarga aniqlik kiritadi (Canares, 2016).

Heeks (2005) fikricha, "Biz turli xil fanlarda o'rganilgan turli xil raqamli soliq xizmatlarining qabul qilinishi, ishlatilishi va samaradorligi bo'yicha mavjud bo'lgan turli xil rivoyatlarni tushunish va ularni soliqqa tortishni o'rganish uchun keng qamrovli konseptual asosga birlashtirish uchun tizimli ko'rib chiqdik". Ushbu ehtiyoj elektron hukumat xizmatlarining yuqori qobiliatsizligi va shuning uchun samarali raqamli soliq xizmatlarini loyihalash uchun muhim omillarni tushunish zarurati bilan bog'liq tashvishlardan kelib chiqadi.

Vasconcellos va Rua (2005) Soliq ma'muriyatlari har qanday iqtisodiyotning qon tomiridir va hukumatning raqamli kun tartibining muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Hukumatning kengroq raqamli transformatsiyasiga muvofiq, soliq ma'muriyatining asosiy vazifasi ham u bilan birga rivojlandi. Soliq organlari o'zlarini nafaqat soliq yig'uvchilar, balki axborot ta'minoti, soliq to'lovchilarga yordam va soliq ta'limidan tortib bir qator soliq xizmatlarining provayderlari sifatida ko'rishadi.

Yeconomides va Terzis (2008) tomonidan elektron soliqqa tortishni amalga oshirishda muvaffaqiyat har qanday raqamli do'stona hukumat uchun soliqlarning muqarrarligi va demografik xususiyatlaridan qat'i nazar, hukumat va uning fuqarolari o'rtasida keng ko'lamli aloqalarni ta'minlaganligi sababli zarurdir. Kundalik foydalanadigan elektron tijorat va mobil ilovalar vositalarining tarqalishi tufayli soliq to'lovchilar o'z hukumatlaridan kutgan xizmatlarga nisbatan katta umidlarga ega ekanligini takidlaydi.

Robbins, Mulligan, & Keenan (2015) shunga qaramay, adabiyotda ko'pchilik moliyaviy xarajatlarni ko'proq nazorat qilish va supervision, korrupsiya, yaxshi boshqaruv va daromadlar tengsizligining pastligi kabi raqamlashtirishning afzalliklari haqida gapirgan bo'lsa-da, bu imtiyozlarni taxmin qilish va qabul qilish mumkin emas. Darhaqiqat, adabiyotda boshqalar raqamli soliqqa tortish istisno bo'lmagan elektron hukumat loyihalarining yuqori qobiliatsizligini tanqid qilgan.

Aladvani (2016) fikriga ko'ra tizimni joriy etish va tashkiliy o'zgarishlarga oid masalalar ularning barchasi texnologiyaning o'zi muammo emas, balki haqiqiy texnologiya va texnologiya ishlaydigan juda murakkab ijtimoiy kontekst o'rtasidagi farq, masalan, odamlar, siyosiy muhit va madaniy farqlar, asosan kengroq ekanligini tan olgan.

Jo'rayev, A. (2022). Sud tizimida raqamlashtirishning huquqiy asoslari. – Milliy sud tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha huquqiy baza masalalari o'rganilgan.

Qodirov, M. (2023). Sun'iy intellektning sud-huquq tizimidagi afzalliklari va muammolari. – O'zbekistonda AI texnologiyalarini qo'llashdagi ustuvor yo'nalishlar va cheklovlar yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu maqolada qiyosiy tahlil hamda induksiya va deduksiya baholash usullaridan foydalanildi. Qiyosiy usuldan foydalanilib, barqaror iqtisodiy o'sishga erishishda sun'iy intellekt tizimlarini qo'llash metodologiyasining ahamiyatiga doir ma'lumotlar va ularni tahlillar amalga oshirilib ilmiy xulosalar berildi.

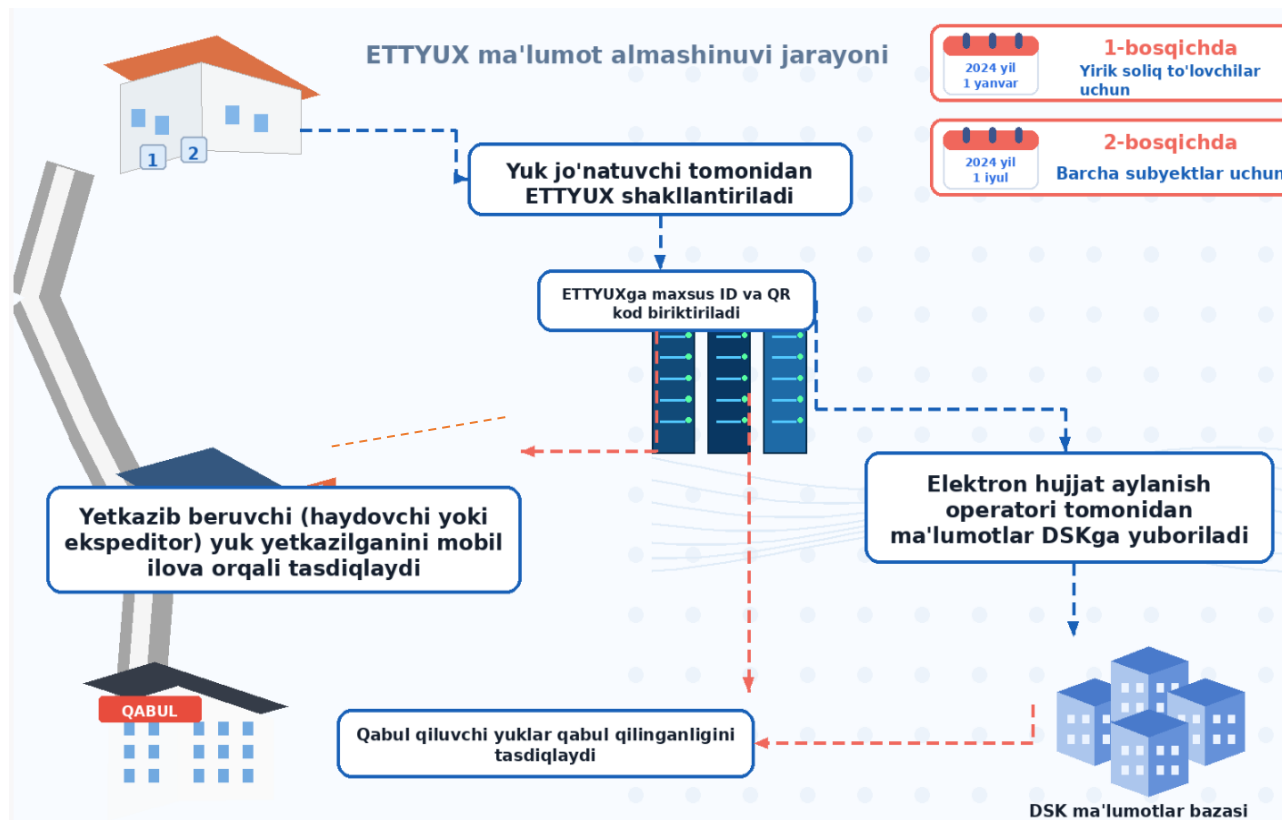
Tahlil va natijalar muhokamasi.

Soliq ma'murchiligi metodologiyani takomillashtirish yo'nalishlari bo'yicha ma'lum bir sohadagi faoliyatni rejalashtirish, amalga oshirish va baholash uchun qo'llaniladigan nazariy va amaliy yondashuvlar majmuasidir. Soliq ma'murchiligini takomillashtirish metodologiyasi bir nechta tamoyillarga tayanishi lozim bo'lib, ular soliq yukining adolatli taqsimlanishi, QQS bo'yicha tabaqalashtirilgan stavka joriy etish orqali xizmat ko'rsatish sohasiga yengillik yaratish, umumbelgilangan rejimga o'tish mezonlarini qayta ko'rib chiqish va soliq

imtiyozlarining samaradorligini baholash va ularni qayta ishlash. Aniq hududlar va sektorlar bo'yicha "raqamli monitoring" tizimini joriy etish, tahlila tahlil yordamida xavf darajasini baholashni avtomatlashtirish va QQS qaytarish jarayonlarini to'liq elektron shaklga o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Soliq ma'muriyati xodimlarining malakasini oshirish yuzasidan soliqchilar uchun muntazam qayta tayyorlash va qayta malaka kurslarini tashkil etish, xalqaro tajriba asosida etika, mas'uliyat va manfaatlar to'qnashuvini oldini olish bo'yicha qo'llanmalar joriy etishni takomillashtirish taqozo etiladi. Bundan asosiy kutilayotgan natija davlat budjeti tushumlarining oshishi (xususan, QQS va daromad soliqlari hisobiga), xufiyona iqtisodiyot ulushining qisqarishi, soliq to'lovchilarning huquqiy savodxonligi va fiskal intizomining oshishi, soliq tizimiga bo'lgan ishonchning mustahkamlanishi va soliq yukidagi tengsizlikning kamayishi hisoblanadi.

O'zbekistonda soliq ma'murchiligini takomillashtirish jarayoni faqat islohotlar bilan emas, balki ilmiy asoslangan metodologiya orqali amalga oshirilishi zarur. Bu metodologiya zamonaviy axborot texnologiyalari, iqtisodiy tahlil, soliq psixologiyasi va huquqiy yondashuvlarni o'z ichiga olishi lozim. Soliq to'lovchilar uchun shaffof, prognozlashtirib bo'ladigan va adolatli ma'murchilik muhiti yaratish orqali mamlakatda biznes va investitsiya muhitini yanada yaxshilash mumkin bo'ladi. Tahlillarga e'tibor beradigan bo'lsak, tovar-transport yuk xatlarini elektron rasmiylashtirish bo'yicha Belarusda 2014-yil, Turkiyada 2020-yil, Qozog'istonda 2021-yil, Rossiyada esa 2022-yildan tovar-transport yuk xatlarini elektron shaklda rasmiylashtirish amaliyoti joriy etilgan. O'zbekistonda 2024-yil 1-yanvardan boshlab yirik soliq to'lovchilar uchun, 2024-yil 1-iyuldan boshlab barcha soliq to'lovchilar uchun tovar-transport yuk xatlarini majburiy tartibda elektron rasmiylashtirish tartibi joriy etildi. Soliq ma'murchiligini takomillashtirishda elektron tovar-transport yuk xatini rasmiylashtirish qoidalarini ishlab chiqqanmiz.

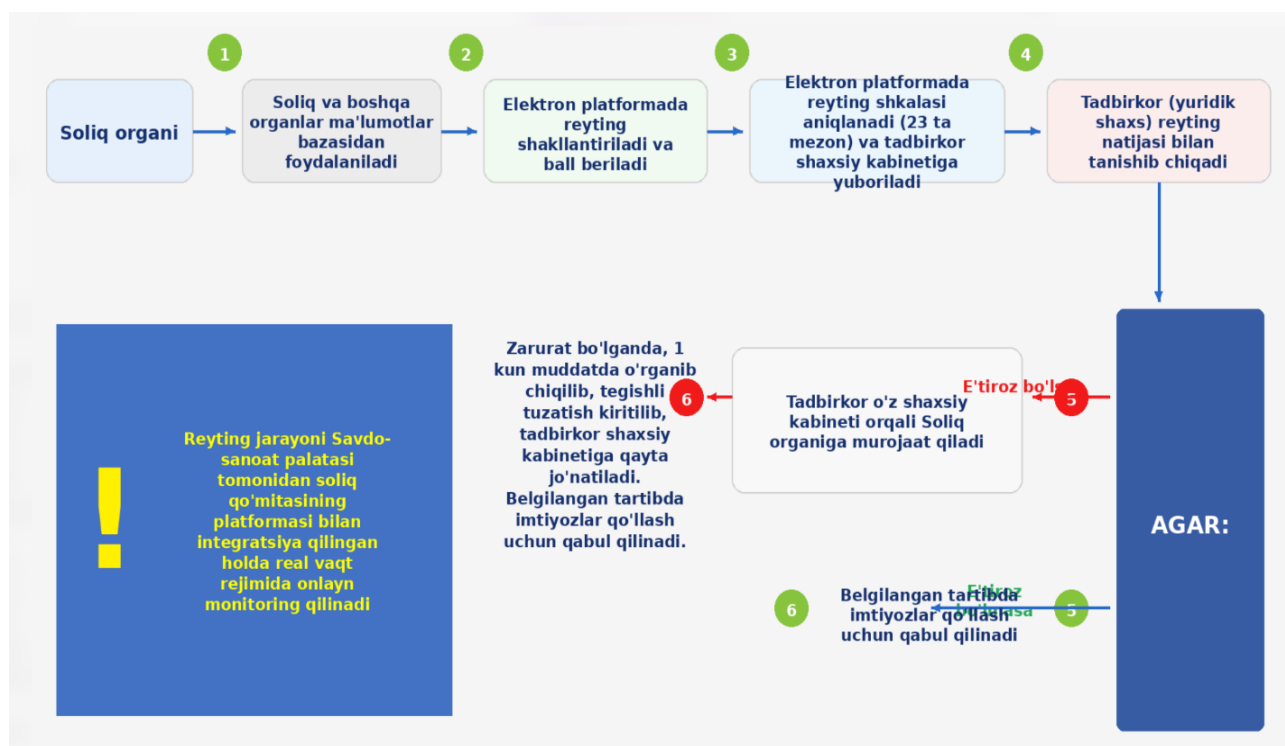

1-rasm. Elektron tovar-transport yuk xatini rasmiylashtirish qoidalari

Manba: Soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

“Tajriba asosida 2018-yil 15-oktabrdan Toshkent, Navoiy va Sirdaryo viloyatlaridagi tadbirkorlarga tovar-transport yuk xatlarini elektron shaklda rasmiylashtirish amaliyoti joriy etildi” (Kapop, 2018). Hozirga qadar 582 ta tadbirkor tomonidan 701,5 mlrd. so‘mlik 39,7 mingta elektron tovar-transport yuk xatlari rasmiylashtirilgan. Yuk yetkazib berilganligini real vaqt rejimida kuzatish, istalgan vaqt va joyda tovar-transport yuk xatini rasmiylashtirish hamda ma’lumotlar haqqoniyiligini maxsus QR-kod orqali mobil ilova yordamida tekshirish imkoniyati yaratilmoqda. Bugungi kunda 195 nafar fuqaroda yuk transporti mavjud bo‘lib, ularning atigi 3 mingtasi rasmiy yuk tashish faoliyati bilan shug‘ullanadi, shuningdek, transport korxonalarining 88 mingta yuk transportiga 33 ming nafar xodim xizmat ko‘rsatadi.

Tahlillar fuqarolarning tadbirkorlik faoliyatini hamda korxonalar xodimlarini legallashtirish hisobiga budjetga 217 mlrd. so‘m tushum ta‘minlash imkoni mavjudligini ko‘rsatmoqda. Elektron shaklda rasmiylashtirilgan yuk xatlarida keltirilgan ma’lumotlar himoya qilinishi belgilanmoqda. Amalda har bir yuklab jo‘natilgan tovarlar uchun tovar-transport yuk xati 4 nusxada qog‘oz shaklida rasmiylashtiriladi hamda yuk jo‘natuvchi va yuk oluvchi tomonidan kamida 5 yil davomida saqlanishi lozim. Tadbirkorlik faoliyatida hujjatlar rasmiylashtiruviga sarflanadigan vaqt tejaladi, qog‘oz hujjatlar aylanmasi qisqartiriladi va tadbirkorlar o‘rtasida o‘zaro ma’lumot almashinuvi raqamlashtiriladi. Tovar-transport yuk xatini qog‘oz shaklidan elektron shaklga o‘tkazish natijasida 1 yilda o‘rtacha 200 mingta tadbirkorlar tomonidan 16 mlrd. so‘mdan ortiq material sarfi hamda ularni saqlash bilan bog‘liq xarajatlar qisqaradi. Tadbirkorlik sub’ektlarining moliyaviy barqarorligi va ishbilarmonlik salohiyatini baholash mamlakat iqtisodiyotining umumiy holatini anglash, investitsion muhitni shakllantirish va fiskal siyosatni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqsadda tadbirkorlik sub’ektlarini reytinglash orqali ularning barqarorlik darajasini baholash metodologiyasini ishlab chiqish talab etiladi.

2-rasm. Tadbirkorlik sub’ektlarining barqarorlik reytingini aniqlash metodologiyasi

Manba: Soliq qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Tadbirkorlik sub’ektlarining barqarorlik reytingini shakllantirish va uning texnik ta‘minlanishi bevosita Soliq qo‘mitasi tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu reyting har kuni tegishli davlat organlari va idoralarning mavjud axborot tizimlaridan olinadigan ma’lumotlar asosida avtomatlashtirilgan holda yangilanadi va doimiy ravishda Savdo-sanoat palatasining

rasmiy veb-platformasida jamoatchilikka taqdim etib boriladi. Reytingni shakllantirish jarayonida tadbirkorlik sub'ektlari haqidagi mavjud axborot doimiy tahlil etilib, ularning faoliyati maxsus belgilangan me'yorlar asosida baholanadi. Baholashda har bir mezon uchun belgilangan ballar hisobga olinib, umumiy reyting natijasi shakllantiriladi.

Mezonlar va ularga beriladigan ballar Nizom asosida aniqlanadi hamda umumiy ball ushbu mezonlarning jami bo'yicha hisoblab chiqiladi. Reyting natijalari baholash amalga oshirilgan paytdan boshlab bir ish kuni ichida tadbirkor sub'ektning shaxsiy kabineti orqali yetkaziladi. Agar reyting darajasida o'zgarish yuz bersa, bu haqdagi yangilangan ma'lumotlar ham sub'ektga yuboriladi. Subyekt reyting natijalari bo'yicha e'tirozga ega bo'lsa, shaxsiy kabineti orqali tegishli soliq organiga murojaat qilish huquqiga ega. Murojaat qilingan e'tirozlar 10 ish kuni davomida ko'rib chiqiladi va asosli deb topilgan hollarda ma'lumotlar bazasi tuzatilib, yangilangan reyting natijalari sub'ektga qayta yuboriladi. Savdo-sanoat palatasi ushbu reyting tizimining ishonchligi, ochiqdigi va murojaatlarga o'z vaqtida javob qaytarilishini nazorat qilib boradi. Mazkur reyting faqat yuridik shaxs maqomidagi tadbirkorlik sub'ektlariga nisbatan tatbiq etiladi.

1-jadval

Baholashning asosiy mezonlari va metodik yondashuv¹

Mezon nomi	Ahamiyat darajasi (%)	Baholash usuli
Soliq majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish	25%	Avtomatlashtirilgan soliq hisobotlari va to'lov ma'lumotlari asosida
Moliyaviy ko'rsatkichlar (daromad, aktivlar, sof foyda)	20%	BFS, DSQ va bank ma'lumotlarini tahlil qilish orqali
Banklardagi operatsiyalar va to'lov intizomi	10%	Milliy bank tizimi orqali
Korxonada faoliyatining barqarorligi (filiallar, ishchi soni, yopilmagan holati)	15%	Davlat ro'yxatidan va mehnat organlaridan olingan ma'lumotlar
Sud ishlari va qarzdorlik holati	10%	Sud va Ijro organlari ma'lumotlari orqali
Elektron hisobvaraqa-fakturalardan foydalanish va savdo aylanmasi	10%	EHF platformalari orqali
Korxonaning ijtimoiy mas'uliyati va hududiy faolligi	10%	Mahalliy hokimiyat va SSP ma'lumotlari asosida

Tadbirkorlik sub'ekti faoliyatini baholashning umumiy mezonlari yuzasidan tadbirkorlik sub'ektlarining iqtisodiy faolligi, moliyaviy barqarorligi va davlat bilan o'zaro munosabatlarini baholash orqali ularga ishonch darajasini aniqlash va samarali fiskal, ma'muriy yordam ko'rsatishga xizmat qilish qiladi.

Mazkur metodologiyaning amaliy qadamlari sifatida birinchi navbatda ma'lumotlar yig'ish bo'lib, soliq, statistika, bank, sud va boshqa manbalardan avtomatik ma'lumotlar olish hisoblanadi. Analitik tizimda baholash orqali har bir mezon uchun avtomatlashtirilgan algoritmlar orqali ballar hisoblanadi. Barcha mezonlar yuzasidan ballar ularning salmog'iga ko'ra hisoblanadi va 100 ballik shkalada umumiy reyting aniqlanadi. Reyting toifasiga ajratish ya'ni 81–100 ball — yuqori barqaror, 61–80 ball — o'rtacha barqaror, 40–60 ball – qoniqarsiz va 0–39 ball xavfli holat hisoblanadi. Ushbu metodologiyaning afzalliklari avtomatlashtirilgan tahlil - inson omilini minimallashtiradi, har kuni yangilanib boriladi - dolzarblik ta'minlanadi va yuridik shaxslar faoliyatining aniq va xolis baholanishiga xizmat qiladi. Maxsus shaxsiy kabinet orqali foydalanuvchida baholashga e'tiroz bildirish huquqi mavjud.

¹ [Soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.](#)

O'zbekistonda tadbirkorlik sub'ektlarining barqarorlik reytingi ko'rsatkichlari 3-rasmda keltirilgan.

Yuqori	AAA	96-100 ballar
	AA	91-95 ballar
	A	86-90 ballar
O'rta	BBB	76-85 ballar
	BB	66-75 ballar
	B	56-65 ballar
Qoniqarli	CCC	51-55 ballar
	CC	36-50 ballar
	C	26-35 ballar
Quyi	Quyi	25 ballgacha
	D	25 ballgacha

3-rasm. Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini ko'rsatkichlari

Manba: Soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

“AAA” reytingga ega bo'lgan tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatida soliq tekshiruvlari o'tkazilmaydi (qo'zg'atilgan jinoiy ishlar doirasida o'tkaziladigan tekshiruvlar mustasno), shuningdek ushbu sub'ektlarga qo'shilgan qiymat solig'i summasi o'rnini qoplash (qaytarish) bir kun muddatda tekshiruvlarsiz amalga oshiriladi. “AA” va undan yuqori reytingga ega bo'lganlarda 4 va 5-toifadagi tumanlarda faoliyat yuritayotgan «AA» va undan yuqori toifadagi tadbirkorlik sub'ektlariga bo'lib-bo'lib to'lash sharti bilan sotilgan davlat aktivlari va qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yer uchastkalari bo'yicha kamida 15 foiz miqdoridagi dastlabki to'lov bir yo'la amalga oshirilganda qolgan summaga Markaziy bankning asosiy stavkasi miqdorida yillik foizlar hisoblanmaydi hamda bo'lib-bo'lib to'lash muddati 5 yilgacha uzaytiriladi.

“A” va undan yuqori reytingga ega bo'lgan tadbirkorlik sub'ektlariga barcha soliq turlari bo'yicha (qo'shilgan qiymat solig'i bundan mustasno) mavjud ortiqcha to'lov summasini qaytarish uch kun muddatda amalga oshiriladi, tovarlarni import qilishda va tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishda to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'i summalarini o'zaro hisobga olish imkoniyatini beruvchi tartib tatbiq etiladi. Misol uchun, 2025-yilning 4-choragining o'zida “A” va undan yuqori reytingga ega bo'lgan 11 525 ta korxonadan 2607 tasini 756,4 mlrd. so'm hisobga olinishi mumkin bo'lgan ortiqcha to'lovi mavjud bo'lgan. Mazkur nazarda tutilgan rag'batlantirish choralari davlat korxonalari hamda ustav kapitalida 50 foiz va undan ortiq miqdorda davlat ulushi mavjud bo'lgan yuridik shaxslarga tatbiq etilmaydi.

Misol tariqasida tahlil qiladigan bo'lsak, “Toshkent ta'mir temir beton” MChJning joriy yil 2024-yil 13-maydagi arizasi bo'yicha 883,9 mln.so'm QQS summasi bir kunda qoplab berilgan. Jamiyatning bugungi kunda 4 ta eksport shartnomasi bo'yicha 232 ming AQSh dollar miqdorda muddati o'tgan debitor qarzdorligi mavjud bo'lib, 238,7 mln.so'm QQS noto'g'ri qoplangan (Jamiyatning bugungi kundagi barqarorlik reytingi “BB” toifaga o'zgargan). Ulgurji savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi "Majid Said" MChJ (Toshkent shahri) 4,0 mlrd. so'm, "Max Plus Way" MChJ (Toshkent viloyati) 3,9 mlrd. so'm QQS summasini qoplash uchun 2024-yil 29-may kuni berilgan arizasi sun'iy zacht hisobiga hosil bo'lgan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini amalga oshirgan "Lazziyo Agrotraid" MChJ (Farg'ona viloyati) 2024 yilda hosil

bo'lgan 644,0 mln so'm QQS summasini qoplash bo'yicha 22 may kungi arizasi ushbu salbiy farq "shubhali" korxonalaridan hisobga olingan.

Toshkent viloyati soliq to'lovchisi bo'lgan "Product Enerji" MChJga joriy yil 22 avgust kuni 1,9 mlrd.so'm ortiqcha to'lovni "AAA" reyting orqali qoplab berilgan. Jamiyat 2024 yil iyul oyida "Majid Said" MChJdan 17,8 mlrd.so'mlik (QQS 1,9 mlrd.so'm) polietilen mahsulotlari xarid qilgan bo'lib, "Majid Said" MChJ tomonidan iyul oyi uchun soliq hisobotlari topshirilmagan. Ushbu misollar tadbirkorlik sub'ektlarining barqarorlik reytingini ko'rsatkichlaridan foydalangan holda amaldagi holatlaridan xulosa va takliflarimizni berganmiz.

Tadbirkorlik sub'ekti faoliyatini baholashning umumiy mezonlari asosida barqarorlik reytingi mezonlari ishlash tartibini ishlab chiqqanmiz. Buni 4-rasmda ko'rishimiz mumkin.

Mezon nomi	Baholash	Ta'sir chorasi	Baholash metodikasi	Mezonni hisoblash davri
Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish davri	10	x	Davlat ro'yxatidan o'tgan sanasi bo'yicha: • har bir to'liq yil uchun 2 ballidan; • 5 yil va undan ortiq bo'lsa, jami 10 ball beriladi.	Yillik
EBITA bo'yicha rentabellik darajasi (EBITA margin = EBITA / sof tushum x 100%)	10	x	Rentabellik ko'rsatkichlari bo'yicha: • 70 foizdan yuqori bo'lsa — 10 ball; • 50-70 foizgacha bo'lsa — 5 ball; • 25-50 foizgacha bo'lsa — 2 ball beriladi.	Yillik
Er maydonlari (q.x. uchun uzoq muddatli ijara ajratilgan) va mulk huquqi yoki ijara huquqi asosida ko'chmas mulk obyektlari mavjudligi (ijara shartnomalari hisobga olingan holda)	10	-5	Er maydonlari va ko'chmas mulk obyektlariga bo'lgan huquq: • mavjud bo'lsa — 10 ball; • ijara shartnomasi bo'yicha — 7 ball; • ko'rsatilmagan manzilda faoliyat aniqlansa — 5 ball chegiriladi.	Oylik
Iqtisodiy faoliyat turidan kelib chiqib, bir nafar xodimga to'g'ri keladigan bir yillik tushum hajmi dinamikasi	10	-5	O'sish ko'rsatkichlari bo'yicha: • 100 foiz va undan yuqori — 10 ball; • 75-100 foizgacha — 8 ball; • 50-75 foizgacha — 6 ball; • 25-50 foizgacha — 4 ball; • 25 foizgacha — 2 ball.	Oylik
Solliq hisobotlarini belgilangan muddatlarda taqdim etilishi	10	x	Hisobotlar kechiktirilmadan taqdim etilgan bo'lsa — 10 ball beriladi.	Oylik
Hisoblangan solliq summasining belgilangan muddatda to'lanishi	10	x	Solliq (hisobot) davrida hisoblangan solliq summasi kechiktirilmadan to'langan bo'lsa — 10 ball beriladi.	Oylik
Hisoblangan solliq summasini to'lov topshiriqnomasi orqali amalga oshirganligi	10	-5	Hisoblangan solliq summasi: • to'liq to'lov topshiriqnomasi orqali to'langan bo'lsa — 10 ball; • aks holda — 5 ball chegiriladi.	Oylik
Elektron hisobvara-q-fakturalarni qonunchilikda belgilangan muddatlarda rasmiylashtirilgan holati	10	x	Belgilangan muddatda rasmiylashtirilgan elektron hujjatlar ulushi: • 100 foiz bo'lsa — 10 ball; • 75-100 foizgacha — 7 ball; • 50-75 foizgacha — 5 ball; • 25-50 foizgacha — 2 ball; • 25 foizgacha — 1 ball.	Oylik
Elektron hisobvara-q-fakturalar orqali yil davomida xarid qilingan tovarlar realizatsiyasi amalga oshirilishi (yil boshidagi va oxiridagi tovar qoldig'i)	10	-5	Yil davomida xarid qilingan tovarlarning: • 50-70 foiz realizatsiya qilinganda — 5 ball; • 70 foizdan ortig'i realizatsiya qilinib, qoldiq qolmasa — 10 ball; • 70 foizdan ortiq qoldiq saqlansa — 10 ball chegiriladi.	Yillik
Solliq organlari axborot tizimlaridan foydalangan holda o'tkazilgan tekshiruvlar oqibati tahlil natijasida aniqlangan kamchiliklarning bartaraf etilgan holati	10	-5	Solliq organlari axborot tizimidagi kamchiliklar: • bartaraf etilgan bo'lsa — 10 ball; • joriy rejida bartaraf etish bo'yicha ishlansa — 7 ball; • qayta buzilish natijasida solliq xavfi aniqlansa — 5 ball.	Kunlik

4-rasm. Tadbirkorlik sub'ekti faoliyatini baholash metodlari

Manba: Solliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Yuqoridagi 4-rasmda 1-mezon bo'yicha tadbirkor davlat ro'yxatidan o'tgan sanasi bo'yicha faoliyat ko'rsatgan har bir yili uchun 2 ballidan va 5 yil va undan ortiq yil uchun 10 ball beriladi. Har kuni ko'rsatkichlarni yangilanish davri hisoblanadi. 2-mezon bo'yicha EBITDA rentabellik darajasi sub'ektning sof foydasiga foiz to'lovlari, amortizatsiya va foyda solig'i summasi qo'shib, sof tushumga bo'lish va 100 ga ko'paytirish orqali aniqlanadi.

EBITDA rentabellik darajasi sub'ekt faoliyat ko'rsatayotgan soha korxonalarining o'rtacha ko'rsatkichidan:

- 20 foiz va undan yuqori bo'lsa — 10 ball;
- 15 — 20 foizgacha yuqori bo'lsa — 8 ball;
- 10 — 15 foizgacha yuqori bo'lsa — 6 ball;
- 5 — 10 foizgacha yuqori bo'lsa — 4 ball;

o'rtachaga teng yoki 5 foizgacha yuqori bo'lsa — 2 ball beriladi. O'rtachadan past bo'lsa — ball berilmaydi. Bunda tegishli hududdagi iqtisodiy faoliyat turi bo'yicha tadbirkorlik sub'ekti yagona bo'lgan hollarda mazkur mezonni hisoblashda hududni o'rtacha ko'rsatkichi bilan solishtiriladi. 4-mezon bo'yicha EBITDA rentabellik darajasi sub'ektning sof foydasiga foiz to'lovlari, amortizatsiya va foyda solig'i summasi qo'shib, sof tushumga bo'lish va 100 ga

ko'paytirish orqali aniqlanadi. EBITDA rentabellik darajasi sub'ekt faoliyat ko'rsatayotgan soha korxonalarining o'rtacha ko'rsatkichidan:

- 20 foiz va undan yuqori bo'lsa — 10 ball;
- 15 — 20 foizgacha yuqori bo'lsa — 8 ball;
- 10 — 15 foizgacha yuqori bo'lsa — 6 ball;
- 5 — 10 foizgacha yuqori bo'lsa — 4 ball;

o'rtachaga teng yoki 5 foizgacha yuqori bo'lsa — 2 ball beriladi. O'rtachadan past bo'lsa — ball berilmaydi. Bunda tegishli hududdagi iqtisodiy faoliyat turi bo'yicha tadbirkorlik sub'ekti yagona bo'lgan hollarda mazkur mezonni hisoblashda hududni o'rtacha ko'rsatkichi bilan solishtiriladi. Xuddi shuningdek, boshqa mezonlar ham 4-rasmda keltirilgan mezonlar bo'yicha baholanadi.

Xulosa va takliflar.

Ayrim turdagi mahsulotlarni bozorida xufiyona iqtisodiyotning ulushini qisqartirish orqali sog'lom raqobat sharoitini yaratish va budget tushumlarini oshirish maqsadida, Vazirlar Mahkamasining 737, 833, 148, 149 hamda 631-son qarorlari qabul qilindi va ularga asosan alkogol va tamaki (2021-yil 1-yanvardan), pivo (2021-yil 1-apreldan) mahsulotlarini, maishiy texnika (2022-yil 15-apreldan) dori vositalarni (2022-yil 1-sentabrdan) hamda suv va salqin ichimliklarni (2024-yil 1-martdan) raqamli markirovkalangan holda ishlab chiqarilishi yo'lga qo'yildi. HoReCa segmentida markirovkalangan mahsulotlarni hisobga olish bo'yicha ba'zi manbalarda "HoReCa" deb nomlangan mehmonxona va restoran biznesi umumiy ovqatlanish va mehmonxona xo'jaligi korxonalarini birlashtiradi va mahsulotlarni to'g'ridan-to'g'ri savdo joyida iste'mol qilinishi bilan farq qiladi savdo korxonalari esa mahsulotlarini olib ketishni taklif qiladi.

Ushbu sohada tamaki va alkogol mahsulotlari, pivo, shuningdek suv va salqin ichimliklar kabi majburiy raqamli markirovka qilinadigan tovarlar aylanmasi amalga oshiriladi. Shu bilan birga, tadbirkorlarda savol tug'iladi: mijozga markirovkalangan mahsulotlarning sotilishini va (yoki) korxonaning o'z ehtiyojlari uchun ishlatilishini qanday qilib to'g'ri aks ettirish kerak. Mehmonxona va restoran biznesi korxonalari tomonidan markirovkalangan mahsulotlardan foydalanishning asosiy keyslari:

- masofadan turib amalga oshirish (joylashtirish, mini-bar va boshqalar);
- mahsulot qadog'ini ochmasdan realizatsiya qilish;
- quyib sotish (sof shaklda);
- kokteyl sifatida realizatsiya qilish;
- olib ketish (na vynos) usulida realizatsiya qilish;
- o'z ehtiyojlari uchun foydalanish.

Markirovkalangan mahsulotlarni sotish, foydalanish hisobini yuritish uchun quyidagi variantlarni ko'rib chiqish taklif etiladi:

Birinchi variant — ish kuni yopilgandan keyin markirovkalangan mahsulotlarning qisman muomaladan chiqarilishi qayd etish zarur bo'ladi. Ushbu variantda mahsulotlar muomaladan chiqarilganda hisobga olish nazarda tutiladi: ish kuni tugagandan keyin va (yoki) navbat almashtirilgandan so'ng "ASL BELGISI" tizimiga markirovka kodi va muomaladan chiqarilgan mahsulot hajmi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan "Markirovkalangan mahsulotlarni muomaladan chiqarish to'g'risida xabarnoma" yuboriladi. "ASL BELGISI" tizimida qolgan mahsulot hajmi hisoblab chiqiladi (idishning umumiy sig'imidan foizda) va idishning butun hajmidan foydalanilganda markirovkalash kodiga "muomaladan chiqarilgan" maqomi beriladi. Ushbu mexanizm soliq organlari tomonidan tovarlar markirovka kodlarining holatini doimiy inventarizatsiya qilish va tekshirish orqali alohida nazoratda olib boriladi. Shuningdek, realizatsiya hajmi muomaladan chiqarilgan markirovkalangan mahsulotlar miqdori bilan taqqoslanadi. Ushbu mexanizmni amalga oshirish uchun "Tovarlarni raqamli

markirovkalash qoidalari"ga (31.12.2020 yildagi VM-833-son qaror 1-ilova) o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish talab etiladi.

Ikkinchi variant – raqamli markirovkalangan mahsulotlarning muomaladan chiqarilishini fiskal ma'lumotlar operatori (FMO) orqali qayd etish, ya'ni markirovkalangan mahsulotlardan foydalanish to'g'risidagi ma'lumotlar fiskal hujjatning alohida turini ro'yxatdan o'tkazish orqali onlayn-NKT funksional mexanizmi orqali qayd etiladi: qadoqni (idishlarni) ochishda yoki uni realizatsiya joyiga (mehmonxona xonasi, bar, oshxona va boshqalar) yetkazishda tegishli markirovka kodi skanerdan o'tkaziladi va "nol" deb nomlangan maxsus chekda aks ettiriladi. Ushbu chek to'liq quyish va belgilangan tartibda muomaladan chiqarilgunga qadar markirovkalangan mahsulotlarni saqlash joyida saqlanadi. Hisob-kitob qilishda onlayn-NKT chekida tegishli xizmatning MXIK kodi, shuningdek taqdim etilgan xizmat hajmi va qiymati ko'rsatildi, ya'ni ushbu chekda markirovka kodi aks ettirilmaydi. Bunda, markirovka kodi faqat mahsulot qadog'i (idish) bilan realizatsiya qilinganda maxsus chekda aks etadi. Ushbu mexanizmida soliq organlari xodimlari tovarlarni markirovkalash kodlarining holatini tekshirish uchun shaxsan tashrif buyuradi.

Agar mahsulot ishlatilgan, ochilgan yoki quyib sotish uchun ishlatilgan bo'lsa, lekin unda "nol" chek bo'lmasa, ushbu holat markirovkalash qoidalarini buzish sifatida rasmiylashtiriladi. Shuningdek, realizatsiya hajmi muomaladan chiqarilgan markirovkalangan mahsulotlar miqdori bilan taqqoslanadi. Ushbu mexanizmni amalga oshirish uchun onlayn-NKT qo'llash mexanizmlariga (23.11.2019-yildagi VMQ-943), shuningdek, "Tovarlarini raqamli markirovkalash qoidalari"ga (31.12.2020-yildagi VM-833-son qaror 1-ilova) o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish talab etiladi.

Uchinchi variant — fiskal ma'lumotlar operatori (FMO) orqali raqamli markirovkalangan mahsulotlarning qisman muomaladan chiqarilishini qayd etish lozim bo'ladi. Ushbu variant dorixona muassasalarining dori vositalarini donalab sotish sxemasi bilan bir xil. Ya'ni mahsulot quyib sotilganda xaridorga onlayn-NKT cheki beriladi, unda quyidagilar aks ettiriladi:

- taqdim etilgan xizmat hajmi va narxi;
- xizmatlarni taqdim etish uchun ishlatiladigan mahsulotlarni markirovka kodi;
- ishlatilgan mahsulotlar hajmi (litr).

Bunda, quyib sotilgan har bir operatsiya uchun mahsulot markirovka kodi aks etadi. Shu bilan birga, sotilgan mahsulot hajmi "ASL BELGISI" tizimida hisoblanadi (qadoqning umumiy hajmiga nisbatan foizda). Mahsulot to'liq sotilgandan so'ng markirovka kodiga "muomaladan chiqarilgan" maqomi beriladi. Ya'ni, mahsulotni realizatsiya qilishda har bir sotish jarayoni uchun qadoqning markirovka kodi onlayn-NKT chekiga bog'lanadi. Ushbu mexanizmni amalga oshirish uchun "Tovarlarini raqamli markirovkalash qoidalari"ga (31.12.2020 yildagi VM-833-son qaror 1-ilova) o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish talab etiladi.

Soliq qo'mitasi 2026-yilda qadar quyidagilarni amalga oshirish lozim.

(a) soliq to'lovchilarning tijorat bankdagi hisob raqamidagi aylanmalar to'g'risidagi ma'lumotlarni Soliq qo'mitasiga integratsiya qilish;

(b) soliq organlari faoliyatini tezkorligini oshirish hamda soliq bazasini kengaytirish maqsadida hududiy soliq boshqarmalari va inspeksiyalarning axborot kommunikatsiya texnologiyalar bazasini yangilash va Soliq qo'mitasining ma'lumotlar bazasidan keng foydalanish;

(v) soliq ma'murchiligida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish va soliq hisobotlarini va soliq to'lash bilan bog'liq sarflanadigan vaqtini qisqartirish hamda soliq majburiyatini bajarishda sodda va qulay sharoit yaratish;

Soliq qo'mitasi 2027-yilgacha soliq organlarining yagona integratsiyalashgan axborot-resurs bazasida yirik hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) bilan ishlash jarayonlari optimallashtirsin va takomillashtirsin. Bunda, ma'lumotlar bazasi bosqichma-bosqich tranzaksion va tahliliy (analitik) qismlarga ajratilishini ta'minlasin hamda soliq

majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotlarni vazirlik va idoralardan elektron tarzda to'g'ridan-to'g'ri integratsiyasini yo'lga qo'yish lozim.

Adabiyotlar/ Литература / Reference:

Aladwani, A.M. (2016) *Corruption as a source of e-government projects failure in developing countries: A theoretical exposition. International Journal of Information Management*, 36(1), 105–112.

Canares, M.P. (2016) *Creating the enabling environment for more transparent and better-resourced local governments: A case of e-taxation in the Philippines.*

Diga, K, & May, J (2016) *The ICT ecosystem: The application, usefulness, and future of an evolving concept. Information Technology for Development*, 22(1), 1–6.

Economides, A. A., & Terzis, V. (2008) *Evaluating tax sites: an evaluation framework and its application. Electronic Government, An International Journal*, 5(3), 321–344.

Farmon (2020) *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni – "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida.*

Heeks, R. (2005) *e-Government as a carrier of context. Journal of Public Policy*, 51–74

Nasrulloev H. (2023) *Soliq ma'murchiligiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali soliq bazasini kengaytirish istiqbollari (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – Toshkent.*

Qaror (2021) *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son Qarori – "Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".*

Robbins, G., Mulligan, E., & Keenan, F. (2015) *e-Government in the Irish revenue: The revenue on-line service (ROS): A success story? Financial Accountability & Management*, 31(4), 363–394.

Vasconcellos, V., & Rua, M. (2005) *Impacts of internet use on public administration: A case study of the Brazilian tax administration. The Electronic Journal of E-Government*, 3(1), 49–58.

Isaev, F. (2021) *Soliq yukini aniqlash metodikasini takomillashtirish. Iqtisodiyot Va ta'lim*, (6), 86–91. https://doi.org/10.55439/ECED/vol_iss6/a286

Қарор (2018) *Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 06.10.2018 йилдаги 807-сон.*